

DE KLEINE ZWAAN OP HET GOOIMEER

Op 27 oktober 1974 stopten Frans Kok en ik bij het huisje van de Naarder reddingsbrigade aan de Gooikust (tussen de brug van Muiderberg en Naarden). We zochten het Gooimeer af naar watervogels. Op enige afstand uit de kust bevonden zich een aantal zwanen. In de verte vloog een klein aantal zwanen voorbij, die nu en dan duidelijk "oef - oef" riepen. Dit geluid lijkt enigszins op het blaffen van honden. Met deze roep hadden zij ons duidelijk gemaakt, dat we met de Kleine zwaan te doen hadden.

Enkele honderden meters naar het oosten zaten een paar grote troepen zwanen, te ver voor ons om de vogels bij het heersende tegenlicht op soort te kunnen determineren. We besloten voorzichtig onderlangs de strandwal te gaan. De eerste troep zat op de smalle zandbank. Omdat wij ze niet wilden opjagen, verlieten we de strandlijn, kropen onder het prikkeldraad door en vervolgden onze weg door het weiland aan de zuidkant van de strandwal. Ongezien bereikten we zo de plaats waar de zwanen zich bevonden. Kruipend gingen we tegen de strandwal omhoog, totdat we er overheen konden gluren. We hadden ze op ongeveer 20 - 50 meter afstand. Vrijwel alle zwanen hadden de kop tussen de veren op de rug. Slechts van enkele vogels was de snavel zichtbaar en op deze geringe afstand was onmiddellijk te zien dat we met de Kleine zwaan te doen hadden. We telden 184 volwassen en 21 eerstejaars vogels. Laatstgenoemde hebben niet een wit maar een grijs-verenkleed. Bovendien hebben zij een roze snavel in plaats van de geel en zwarte snavel van de adulte eksemplaren.

Hoewel wij zeer dicht genaderd waren, vertoonden de zwanen niet de minste neiging weg te vluchten. Wel kwamen er wat meer koppen en halzen uit de veren. Enkele koeien waren ons intussen ongemerkt van achteren genaderd en begonnen na inleidend gesnuif onze paraga's te likken. Wij meenden ons taktisch te moeten terugtrekken toen ze aan onze kijkers begonnen te kluiven.

Toen wij opstonden ging er toch een alarm door de zwanengelederen. Alle gingen staan en strekten de lange halzen uit. Daar stonden ze, gereed voor een snelle start als dat nodig mocht zijn! Het was een prachtig gezicht. De meeste legden na enkele ogenblikken de kop weer op de rug.

Kleine zwanen hebben wij reeds vaak als weinig schuw ervaren, maar zo dichtbij als nu waren wij ze nog nooit eerder genaderd. Waren zij soms pas aangekomen na een lange non-stop vlucht en daardoor erg vermoeid?

We gingen langzaam en voorzichtig naar beneden en met een boog landinwaarts naar een volgende troep. Deze was vlak onder de kust druk aan het fourageren. Wij telden hier 48 adulte en 12 eerstejaars vogels.

We keken nog even naar de eerste troep. Deze was toch voor alle zekerheid maar 50 meter uit de wal gegaan, waar zij zich op het water lieten dobberen, zich weer geheel aan rust overgevend. Wat hierbij opviel is, dat zij niet van plaats veranderden ondanks de krachtige wind die er stond.

Het betekende, dat zij al rustend met hun voeten zwembewegingen moeten maken om afdrijven te voorkomen. Dit is ons niet allen bij de Kleine zwaan maar ook bij de Knobbelzwaan meermaals opgevallen (bij de laatste kan men dit onder anderen goed waarnemen vanaf de weg over de dijk van Zuidelijk Flevoland langs het IJmeer en het Oostvaardersdiep).

Wij willen geen poging doen het weinig schuwe karakter van de Kleine zwaan te verklaren. In elk geval ligt hun broedgebied in arctische streken waar zij weinig of niet met mensen worden gekonfronteerd. Een voordeel van hun weinig schuwe gedrag in het winterverblijf is, dat zij niet direkt opvliegen en daardoor het energieverbruik lager houden. Mogelijk kunnen zij hierdoor tijdens de herfst hun voedselreserves weer vergroten door goed te eten en weinig energie te verbruiken, om bij invallende vorst naar mildere gebieden (Engeland, Ierland) verder te trekken en dit zo nodig in één of meer lange non-stop vluchten te doen. Het langdurig rusten overdag is overigens niet vreemd. Van de Kleine zwaan is namelijk bekend, dat deze in bepaalde tijden, vooral 's nachts, voedsel zoekt. Dat gaat ook zonder bezwaar, want het kan op de tast gebeuren en daarvoor is geen licht nodig. Overdag rusten zij dan lange tijd achtereen en wordt er ook geslapen. Ook het trekken doen zij vaak gedurende de nacht.

Nog verder in de richting van Fort Ronduit zagen wij opnieuw een rustende troep. Dit keer uitsluitend bestaande uit volwassen vogels, zestig in getal. Op geringe afstand hiervan zocht een tweetal adulte vogels en een drietal jonge vogels voedsel. Dit vijftal vormde waarschijnlijk een gezin. Als regel blijven namelijk de ouders en de in de voorafgaande zomer grootgebrachte jongen gedurende de eerste winter bij elkaar, al wordt tegen het einde van de winter de band tussen kinderen en ouders lossen.

Fouragerende troepen zwanen liggen meestal nogal ver uit elkaar, terwijl binnen de grenzen van de troep enige duidelijk konsentraties zijn waar te nemen, onder anderen gevormd door de gezinnen. De vogels van de rustende troepen die wij waarnamen, zaten alle zeer dicht opeen, zodat zij moeilijk nauwkeurig te tellen waren. Daardoor konden wij een grote troep van enkele honderden die tegen de rietkraag voor de Zanddijk rustten, niet nauwkeurig tellen. Wij kwamen op 280, maar Nico Dwars telde deze troep van dichtbij en kwam op 397 adulte en 87 juveniele vogels. De laatste hadden wij door de grote afstand helemaal niet opgemerkt.

Uiteraard valt een witte volwassen zwaan al van verre op. De grijze jongen kunnen zelfs op vrij korte afstand makkelijk aan de aandacht ontsnappen.

De Kleine zwaan voedt zich op de randmeren van het IJsselmeer vooral met de wortels van het Fonteinkruid. Zij fourageren door met hun snavel onder water de bodem af te grazen, nadat zij de wortels van het Fonteinkruid (of van andere waterplanten) met de voeten rechtstreeks of door watertrappen hebben blootgewoeld. Bij dit grazen gaat de hals geheel of gedeeltelijk onder water, zodat je slechts een wit schildje aan de oppervlakte ziet. Zij blijven lang met de kop onder water en de onderbreking om adem te halen is slechts kort. In dieper water grondelen zij; hierdoor kunnen zij ook in water van 1 meter diepte de bodem met hun snavel bereiken.

Op het Gooimeer zijn beide manieren van voedselzoeken goed te zien. De eerste dicht bij de kust, het grondelen verder op het meer.

De fouragerende zwanen zijn veelal in gezelschap van eenden, zowel zwem- als duikeenden. Sommige eendensoorten zullen zich voeden met de bovengrondse delen van waterplanten of met organismen die daarin voorkomen.

Bij nauwkeurig kijken, zagen wij echter ook talrijke eenden, die zo dicht (30 centimeter) bij voedselzoekende zwanen zwommen, grondelden of doken, dat wij ons niet aan de indruk konden onttrekken, dat zij gebruik maakten van het loswoelwerk van de zwanen. Wij zagen dit van Wilde eenden, Tafeleenden en Bergeenden, terwijl wij het eerder al eens van Brilduikers opmerkten.

Enkele malen zagen wij ook dat de zwanen deze meeëttende eenden verjoegen.

In het totaal werden tijdens het weekend van 25 en 26 oktober 1974 door onze subgroep Zuidelijk Flevoland de volgende aantallen Kleine zwanen waargenomen op het Gooimeer:

Brug Muiderberg - Fort Ronduit:	554
Fort Ronduit - Oud Valkeveen:	484
Oud Valkeveen - Huizen:	210
	1.248 eks.

Op 1.038 hiervan werden 147 juvenielen geteld. Dit is het grootste aantal dat ooit van de Gooikust werd gemeld.

De in West-Europa overwinterde Kleine zwaan (*Cygnus colubianus* (Ord.)) is de ondersoort *Cygnus columbianus bewickii*. Deze broedt in de toendra's van Noord-Rusland en Siberië vanaf het Kola schiereiland in het westen tot de Kolyma rivier (ongeveer op 160° oosterlengte) in het oosten. Zij hebben dus een geweldige afstand af moeten leggen om het Gooimeer te bereiken (2.600 tot 7.000 kilometer).

Voor de voltooiing van de Afsluitdijk in 1931 was de Zuiderzee een brakwatergetijdengebied. Reeds toen kwamen er Kleine zwanen voor, vooral langs de ondiepe kustgedeelten langs Gaasterland en langs de oostkust van de Zuiderzee vanaf Vollenhove tot bij Elburg. Zij voedden zich daar vooral met de wortels van Zeegras (*Zostera*) en bij de monding van de IJssel, waar het water het zoetst was, met die van Fonteinkruid (*Potamogeton*).

Na de afsluiting van de Zuiderzee verzoette het water van het IJsselmeer (de nieuwe naam voor hetzelfde gebied) snel. Hierdoor verdween het Zeegras, maar breidde het Fonteinkruid zich uit langs de ondiepe kustgedeelten van Friesland en de Veluwe. Met deze uitbreiding ging een toename van het aantal hier overwinterende Kleine zwanen gepaard en vergrootte zich hun verspreidingsgebied op het IJsselmeer. Tenslotte bereikten zij ook de Gooikust.

Victor Westhoff vermeldde in de Amoeba van juni - juli 1934, dat hij in 1933 bij Huizen (N.H.) nog levende Zuiderzeekrabbetjes, Zuiderzeehorentjes en brakwaterzeepokken aantrof, maar dat deze door verzoeting van het water in 1934 allemaal dood waren gegaan.

De situatie werd toen gunstig voor de vestiging van Fonteinkruid langs de Gooikust. De Kleine zwaan liet nog even op zich wachten. In de jaren 1934 - 1936 werden door Bé Wolff, Bertus Koersveld (+) en andere NJN-leden regelmatig vogelwaarnemingen langs de Gooikust verricht en hiervan werd onder "Gooinieuws" in Amoeba verslag gedaan. Van genoemde jaren wordt slechts één waarneming van Kleine zwaan vermeld (1 november 1936: 2 adulte en 3 juveniele vogels bij Huizen).

In het boek "Amsterdam natuurhistorisch gezien" (1941) staat van de Kleine zwaan vermeld: "De dichtstbijzijnde plek, waar zij tot dusver waargenomen kunnen worden, is Huizen (N.H.)". Bij Amsterdam werden zij alleen tijdens strenge winters gezien.

Het maximum aantal in Nederland overwinterende Kleine zwanen liep zelfs op tot ongeveer 10.000, bijna alle op het IJsselmeer verblijvend. In de Avifauna van Nederland (zowel in die van 1962 als in die van 1970), staat: "doortrekker en wintergast in vrij groot aantal (= 5.000 - 20.000) van begin oktober tot in mei; voornamelijk in het IJsselmeergebied". Het vermoeden bestond, dat in gunstige zwanenwinters vrijwel de gehele broedpopulatie van *Cygnus columbianus bewickii* in Nederland overwinterde. Het aantal in Engeland en Ierland (Ierse zee) overwinterende Kleine zwanen nam tegelijkertijd af.

Door de aanleg van de Noordoost Polder verdween een deel van de gunstige voedselgebieden. Nadat de dijken van Oostelijk Flevoland gelegd waren, kwamen op het Veluwemeer grote aantallen van de Kleine zwaan voor (onder anderen op 20 oktober 1957: 2.360). Het water was dan ook aanvankelijk van zeer goede kwaliteit. Helaas is al enkele jaren dit water sterk verontreinigd, waardoor de Fonteinkruiden verdwenen en daarmee de Kleine zwaan. Ook de Eem- en Gooimeren zijn ernstig verontreinigd (geweest?), met overeenkomstige gevolgen. Intussen zijn er nogal wat waterzuiveringsinstallaties gebouwd, onder anderen in een aantal gemeenten welke voordien hun afvalwater ongezuiverd op de Eem loosden. Hoewel de fosfaten ook nu nog onvoldoende uit het afvalwater gehaald worden, zijn er aanwijzingen dat er reeds verbetering van de waterkwaliteit is ingetreden. Voor de Eem is dat voor de omwonenden zeer duidelijk. Wat het Gooimeer betreft, kan ik helaas niet over recente gegevens beschikken. Wel viel ons op, dat er dit jaar in het Gooimeer veel Fonteinkruid groeide. De bovengrondse delen zijn op vrij grote schaal aangespoeld tussen het riet en in de inhammen daarvan. Het uitgebreid voorkomen van het Fonteinkruid is mogelijk de oorzaak, dat de Kleine zwaan afgelopen herfst in grote aantallen op het Gooimeer kon verblijven en gedurende relatief lange tijd. Na 27 oktober heb ik de volgende aantallen waargenomen:

- 3 nov. 1974: 109 ad. en 12 juv. Muiderberg - Huizen
- 10 nov. 1974: 29 ad. en 13 juv. Muiderberg - Oud Valkeveen
- 17 nov. 1974: 223 ad. en 47 juv. Muiderberg - Huizen
- 23 nov. 1974: 104 ad. en 13 juv. Fort Ronduit - Oud Valkeveen
- 1 dec. 1974: 77 ad. en 13 juv. Fort Ronduit - Oud Valkeveen

15 dec. 1974: GEEN KLEINE ZWANEN Muiderberg - Oud Valkeveen
 18 jan. 1975: 7 ad. en 3 juv. Huizen - Oud Naarden
 25 jan. 1975: 10 ad. en 3 juv. Huizen - Oud Naarden

Bij een aantal van onze Gooise vogelvrienden en mijzelf leeft het idee, dat er vroeger, zeg 15 à 20 jaar geleden, vaak meer Kleine zwanen langs de kust van het Gooi voorkwamen dan de laatste jaren het geval is. Misschien is dat wel zo, maar mijn eigen tellingen ondersteunen dit idee niet:

1 april	1947:	12	bij Huizen	
januari	1951:	24	Muiderberg	
12 februari	1952:	27	Oud Naarden	- Huizen
23 februari	1952:	56	bij Huizen	
9 maart	1952:	5	bij Huizen	
15 december	1956:	8	Oud Naarden	
28 december	1956:	7	Oud Valkeveen	
22 februari	1958:	3	Fort Ronduit	- Oud Valkeveen
1 maart	1958:	6	Fort Ronduit	- Oud Valkeveen
24 maart	1958:	geen	Fort Ronduit	- Oud Valkeveen
29 november	1958:	56	bij Eemmond	
20 oktober	1968:	300	Fort Ronduit	- Oud Valkeveen
15 november	1970:	40	Oud Naarden	- Huizen
25 november	1970:	110	Oud Naarden	- Huizen
28 november	1970:	geen	Oud Naarden	- Huizen
26 oktober	1971:	1000	Fort Ronduit	- Huizen
27 oktober	1971:	1000	Fort Ronduit	- Huizen
7 november	1971:	725	Fort Ronduit	- Huizen
14 november	1971:	1000	Fort Ronduit	- Huizen
13 februari	1972:	5	bij Oud Naarden	
27 oktober	1973:	120	Oud Valkeveen	- Oud Naarden
28 oktober	1973:	75	Oud Valkeveen	- Oud Naarden
11 november	1973:	geen	Oud Valkeveen	- Oud Naarden
11 november	1973:	4	bij Huizen	

In de jaarlijkse overzichten over trekvogels in Nederland, aanvankelijk in Ardea, na 1956 in Limosa opgenomen, wordt van het IJsselmeer voor de kust van het Gooi buiten mijn eigen tellingen slechts één waarneming van 3 adulte vogels bij de Eemmond op 27 september 1963 vermeld. Van het Veluwe Meer werden wel een aantal waarnemingen van relatief grote aantallen Kleine zwanen geregistreerd:

20 oktober	1957:	2360	Ketelmeer	- Hardersluis
27 oktboer	1957:	1820	Ketelmeer	- Hardersluis
24 oktober	1957:	1339	Ketelmeer	- Hardersluis
21 december	1957:	251	Ketelmeer	- Hardersluis
25 december	1957:	163	Ketelmeer	- Hardersluis
28 december	1959:	2725	Genemuiden	- Valkeveen (vanuit vliegtuig geteld)
3 november	1960:	4220	Afsluitdijk	- Harderwijk
27 oktober	1962:	1000	Veluwemeer-Zuid	
		225	bij Harderwijk	
30 oktober	1964:	859	(waarvan $\pm$ 30% juv.)	bij Harderwijk

Uit de jaren 1946 tot en met 1950, 1952 tot en met 1956, 1958, 1961, 1965 en 1966 worden geen tellingen van het IJsselmeergebied vermeld. Het is niet waarschijnlijk, dat er in al die jaren geen zwanen gezien zijn. Veelal worden de waarnemingen niet doorgegeven naar het centrale punt. Dat de Kleine zwaan in één van bovengenoemde jaren wel degelijk aanwezig was, bewijst ons V.W.G.-lid, de heer J. Wurster, met zijn waarneming van 1400 eks. bij Harderwijk op 25 oktober 1953.

Voor het Gooimeer en de andere randmeren blijkt de beste tijd voor het waarnemen van de grootste aantallen de laatste week van oktober te zijn. De aantallen zullen van jaar tot jaar sterk wisselen. Het is een prettige gedachte, dat een groot gedeelte van de Gooikust, zeker gedurende de winter, voor de Kleine zwaan een gebied vormt met weinig verstoring en grote veiligheid en dat is een goede zaak.

Mogelijk blijven ze langer en in grotere aantallen bij het verbeteren van de waterkwaliteit en een flinke uitbreiding van de Fonteinkruiden.

Laten we het hopen! Ik hoop dat u deze herfst veel Kleine zwanen zult zien zonder ze te verstoren.

N.B.: Bij de Kleine zwanen van 27 oktober waren er twee met een brede ring om de poot: één met een witte en de andere met een gele ring.

Literatuur:

- Ardea en Limosa: Jaargangen van 1946 tot en met 1974.
- Bauer, K.M. & U.N. Glutz von Blotzheim, 1968: Handbuch der Vögel Mitteleuropas, Frankfurt am Main.
- Commissie voor de Nederlandse Avifauna, 1962: Avifauna van Nederland, Leiden.
- Commissie voor de Nederlandse Avifauna, 1970: Avifauna van Nederland, tweede bijgewerkte en herziene druk, Leiden.
- Nederlandse Natuurhistorisch Vereniging, afdeling Amsterdam, 1941: Amsterdam natuurhistorisch gezien, Amsterdam.

- Schlegel, H., 1878: De vogels van Nederland, Amsterdam.
Tinbergen, L., 1946: Vogels in hun domein, Amsterdam.
Voous, K.H., 1960: Atlas van de Europese Vogels, Amsterdam.
Westhoff, V., 1934: Aan de Zuiderzeekust, Amoeba 13 (6, 7) :
85 - 88.
Wolff, B. & B. van Koersveld, 1937: Gemengd Gooinieuws. Amoeba
16 (1) : 9.

P.L. Ploeger